

Déri Balázs

„Szép harmóniák, új dallamok”

Az új *Baptista gyülekezeti énekeskönyv* — V.

Az 535-ös tételbe sorolt késő XVIII. századi dallamok közül Georg Gottfried Boltze¹ éneke a baptista énekeskönyvekben Paul Gerhardt *Sollt ich meinem Gott nicht singen* kezdősorú versével a legismertebb (HH9=

Déri Balázs zenetudós, klasszikus filológus, középkorkutató, az ELTE BTK Latin Nyelvi és Irodalmi Tanszékének vezetője, az Ókortudományi Intézet igazgatója, oktatási és tanulmányi dékánhelyettes.

ÚH6=BGy10 *Ne dicsérjem-e az Istent*). Jót tett neki az is, hogy a fordítás régebben is gördülékeny volt, s így a reforménekeskönyv szövegírói nem éreztek nagy készletét a korszerűsítésre. A gyermekdalköltő evangélikus lelkész, Johann Adam Lehmus húsvéti szövegéhez hasonlóan (HH69=ÚH86) a pietista Ph. Fr. Hiller közhelyes versezete is kimaradhatott volna (ÚH179=BGy261). — Justin Heinrich Knecht, a klasszika egyik számón tartott kismestere szülővárosának, Biberachnak zeneigazgatója, orgonistája, zeneszerzője volt; sok egyházzenei (önálló műveket és korálharmonizációkat egyaránt) írt, és operaszerepként is működött: abban az évben, amikor a baptista énekeskönyvek egyik — régebben — több szöveggel közölt énekét keltezik, vagyis 1787-ben mutatták be a halhatatlan kortársa művével megegyező című vígoperáját (Szöktetés a szerájból). (Énekszerzőségét a jelzett két dallam tekintetében a magyar énekeskönyveken kívüli forrásból nem tudtam ellenőrizni.) Egyik dallama nehezen indokolható módon teljesen eltűnt az új énekeskönyvből (HH61, HH71, az áldozócsütörtöki HH72=ÚH98, HH153, ÚH66, 169, 177, 269). Legalább az aratásért hálát adó ÚH424 (Békefi Pál biblikus verse) és az őszi hálaadónapi HH154=ÚH425 (Jobbágy István nemes szövege) megmaradhatott volna. De a jégverés mindkettőt elpusztította. Vajon ez a hajdan erős falusi, paraszti gyülekezetek meggyöngyülésével, sokszor megszűnésével s a városra költözöttekből kialakult nagy gyülekezetek térnyerésével magyarázható? A másik Knecht- (vagy neki tulajdonított) dallam szerencsésebben járt — megérdemelten, legalább ez! —, vagyis azok jártak jól, akik továbbénekelhetik. „Gyomlálása” ugyan már 1960-ben elkezdődött (HH49, HH74=ÚH91, HH75, 76, 203, HH270=ÚH380=BGy498 a gyülekezeti munkások kirendeléséről, HH282=ÚH327, HH283, HH325, ÚH90=BGy115 az emmausi tanítványokról, ÚH202). Félő, hogy a kertészek gyomnak nézték a hasznos növényt is. Nem mintha fölrne a XVI–XVII. század nagy dallamaihoz, hanem mert a bécsi klasszika dallamvilága ezzel is gyöngyült: a néhány megmaradt dallam még kevésbé állhat össze egystílusú csoporttá.

¹ Az 1960-as énekeskönyv „C. G. Bolze” írásmódja helyesen módosult az új énekeskönyvben. Georg Gottfried Boltze potsdami kántor „1750–1789”-as születési és elhalálozási adata azonban nem tűnik pontosnak; más források szerint annyit lehet tudni, hogy 1750 körül egy potsdami árvaház kántora és tanítója volt, s hogy 1789-ben még élt. A „körül” pontosítás helyes lett volna.

Knecht (vagy gyűjteménye?) énekeivel mutat rokonságot az a kedvelt, patetikus dallam, melynek régebben az „1790”-es számot adták meg egyedi adatául, az új könyv pedig a német baptista Glaubensstimmét közli forrásként (HH44=ÚH106, a herrnhuti Garve szövege, HH235=ÚH264=BGy397, Albertini herrnhuti püspök szövege, HH242=ÚH277=BGy410, jól ismert szöveg Zinzendorftól, HH336=ÚH414=BGy528, Jobbágy István óévi verse).² Mindkét szövegével eltűnt egy „Strasbourg 1789” adatokkal jelölt dallam (ÚH88; 330, szövege=HH283). Nem hogy nem kár érte — nem éri meg a fáradságot szerzőjének vagy keletkezése pontos körülményeinek utánanézni. Népszerű és meg is maradt viszont egy virágvasárnapi —eredetileg angol— szöveggel ellátott lendületes ének, melyet az 1960-as énekeskönyvben bevezettek be (ÚH59=BGy98). Ha jól emlékszem, a *Ha* című angol film egy szép college-istentiszteleti jelenetében éneklük igen lelkesen az iskolásfiúk. (Hainlin dallamát a 649-ban tárgyalom.)

Azzal az elvvel, hogy egy stílusba tartozó, egymást támogató dallamok tudnak igazán meggyökerezni és tartósan benne maradni egy éneklő közösség zenei tudatában, szembenemenni látszik egy karácsonyi ének, melyet a reforménekeskönyv szerkesztői vezettek be. Nem tudom, hogy a kedves és pompás orgonadarabjairól ismert francia barokk zeneszerző, Cl. Daquin Noéjje francia karácsonyi dalon alapul-e vagy mindenestől a szerző invenciója, mindenesetre a belőle készült ének egy arra szabott szöveggel igen gyorsan népszerű lett. Ki tudja — szokatlan játékosága, (mely a hosszadalmas, ezért itt-ott súlyosnak érződő szöveggel ellentétben áll), vagy az újat akarás sajátos lelki körülményei járultak sikeréhez. A verset Szak Antal, a baptista énekes- és kóruskönyvek hűséges munkatársa írta. (A szövegíró és később a kórusműszerző „csapatba” katolikus volta ellenére befogadott kiváló zenepedagógus zeneiskolai szolfézs- és zeneelmélettanárom volt. Valamelyik felső évfolyamban Dobszay Lászlónak a klasszikus zene harmóniavilágába bevezető példatára volt a tananyagunk. Dolgaink így érnek össze.)

A *Baptista gyülekezeti énekeskönyvbe* —korántsem kérdésmentes módon— néhány „új” XVIII. századi dallam is került. Nagyobb részük megjárta a kórusgyűjteményeket, s mivel onnan megismerték a gyülekezetek, most a szerkesztők úgy gondolták, frissíteni lehet velük az énekkészletet. Különösen azoknak a beemlése kérdéses, amelyek eredetileg nem vallásos szerepben álltak. A kortárs szerkesztők a késő reneszánsz és a barokk néhány esetére szoktak hivatkozni: a *L’homme armé*-misékre s hasonlókra, a korálok közül pedig Isaac Innsbruckjára vagy a 42. genfi zsoltárra. Az eljárás —amellyel a könnyűzene „apos-

² Az 535. tétel leírásában Dobszaynál előbb B106 (= 264), majd B277 (= 414) szerepel, holott ugyanazon dallamról van szó. Helyesen tehát: B106 (= 264, 277, 414). Téves továbbá a B285 (= 323) hivatkozás, hiszen ez a két ének az 524. alá sorolt B213-hoz tartozik. Helyesen tehát ott: B213 (= 285, 323). Továbbá a B59 után törlendő az egész zárójeles hivatkozás, amely nyilvánvalóan az B58 (nálam: ÚH58) miatt került a szövegbe; ez ugyanis a *Wie schön leuchtet der Morgenstern* korálra írt egyik szöveg, mint azok, amelyekre a zárójelben álló számok utalnak.

tolai” is kényük-kedvükre, hamisan szoktak érvelni— önálló kifejtést érdemelne. Nem tudom elfogadni a „kis kezek — nagy mesterek” jellegű, pedagógiai (andragógiai) célzatú érvelést sem, hogy a nagy szerzők műveinek dalformájú részleteit kiemelve, azokat szent szövegekkel „megkeresztelve” hozzászoktathatjuk a gyermekeket vagy a komoly zenétől tartózkodó felnőtteket a nagy nevek nagy zenéjének világához. A kísérlet eleve kudarcra van ítelve —a kísérlet már régen folyik, eredményét pedig látjuk—, még akkor is, ha semmi kifejezett világiasság nincs a kiemelt részletekben. Lehetetlen, hogy például egy Beethoven-szonátát azért szeressen meg valaki, mert lassú tételét gyülekezeti énekként szokta énekelni. Épp fordítva: ha valamiképpen mégis megszeretné a Beethoven-szonátát, akkor igenis zavarni fogja, hogy lassú tételét a gyülekezetben éneklí. A példa nem légből kapott; számos példát idézhetünk külföldi énekeskönyvekből, s az ifjúsági vegyeskaroknak szánt baptista gyűjtemény (ÉÚ) is kiterjedten él e dallamszaporítási módszerrel. (Legszálmásabb eredményét, az „Örömóda” újrászövegezését később tárgyalom.)

Egy Köthenben 1733-ban gyűjteményben megjelent, igencsak „világias”, könnyed dallamot,³ mely megtalálható a mai mérvadó német evangélikus énekeskönyvekben is, már a baptista kóruskönyv számára is —igen ízlésesen— földolgozott Beharka Pál (EV 280. lap). A dallam a hozzá egyáltalán nem illő, megtérésre felszólító szöveggel most belekerült a gyülekezeti énekeskönyvbe (BGy477, sőt újabb szöveget is kapott: BGy549 — „Mme Lemire” —*sic*— névre hallgat a szerzője, ezek szerint „Lemire asszony”?). — J. S. B. Monsell (1811–1875) *O worship the Lord in the beauty of holiness* kezdetű versét épp száz éve társították (*The English Hymnal*) a Johann Heinrich Reinhardt⁴ 1754-es üttingeni kéziratot korálkönyvében *Was lebet, was schwebet* kezdetű szöveggel álló dallamhoz. A dallam hallhatóan a kortárs szórakoztató zene stílusában fogant. A baptista énekeskönyvbe egy általános ünnepi, lelkesítő dalt írtattak („*Eljött e kedves nap, drága szép ünnep*” — de melyik, kérdezhetnénk).

Felice (de) Giardini (1716–1796) névalakja az ÉÚ156-ban még szabályosan rövidítve (F. de Giardini) áll; a BGy134 (*Krisztusról zeng dalunk*) a nemlétező G. de Felice zeneszerzőre hivatkozik egy (túl) könnyed dalocskánál. — Mint láttuk, Michael Haydn két dallama régóta szerepel a baptista énekeskönyvekben. Ha valóban az övé, akkor egy újabb dallamához két szöveget társítottak (BGy 427, 495). — Az angol protestánsok már legalább a XIX. század végén énekeltek az angol egyházi dallamkatalógusban „Nottingham” jelzetű „sármos” Mozart-dallamot. (A híres baptista evangelizátor, Charles Haddon Spurgeon 1890-ben

³ A dallam Johann Ludwig Konrad Allendorf (1693–1773) *Jesus ist kommen, Grund ewiger Freude* kezdetű szövegével ismeretes. Allendorf, Francke tanítványa, Bach távozta után egy évvel, 1724-ben lett az anhalt-kötheni református fejedelem udvari lutheránus lelkésze, és 1750-ig szolgált ezen a helyen. 132 egyházi énekszöveget írt, és pietista szellemű énekgyűjteményeket adott ki (*Einige geistreiche Lieder*, Köthen 1733; *Einige ganz neue auserlesene Lieder*, Halle 1733; *Cöthnische Lieder*, 3 kötetben, Halle 1736, 1744, 1768; *Stimmen aus Zion*, Stargard 1740.)

⁴ Más forrásaim szerint, valószínűleg helyesebben: Rheinhardt.

írott *All my soul was dry and dead* kezdősorú szövegét is erre a dallamra énekeltek.) Ma leginkább F. R. Havergal *Take my voice and let me sing* kezdetű szövegéhez társítják. Szak Antal neo-pietista szövegével először az ifjúsági kórusok használták (ÉÜ44), most a gyülekezetek is énekelhetik (BGy216). Mozart neve —és elsősorban a régi karénekeskönyvek révén a klasszika forma-, dallam- és harmóniavilága— a baptista gyülekezeteknek korábban is familiáris volt. A HH400=ÚH200=MÉ57 éneket neki tulajdonították a régi énekeskönyvben —tévesen. Egy F. X. Süßmayer- (vagy neki tulajdonított) dallamra pedig három szöveget énekeltek (HH220, 253, 306).

Mint láttuk tehát, a XVIII. század második felének „korszerű” dallamai közül néhányat szívesen és általában több szöveggel énekeltek a baptisták. Ezek jelentik a hagyományos, a XIX. századi német baptista énekkészleten (a Glaubensstimme kiadásain) alapuló magyar baptista gyülekezetiének-anyag azon peremét, ameddig a dallam-szöveg kapcsolat a korál virágkorában keletkezett dallamokéhoz hasonlóan működik. Mindazonáltal sem a korai és az érett bécsi klasszika korának dallamai, sem a felvilágosodás kora költőinek (mint a legnagyobbak közül való Gellertnek és Klopstocknak) versei nem voltak és ma sem meghatározóak. Sokkal kevésbé mély nyomokat hagytak, mint a pietizmus termése. Inkább a XVI. századdal kezdődő „korál-korszak” zárókövét jelentik — ha nem is a kiemelkedő jelentőség értelmében.

A késő klasszikus dallamokat a VI. 3. b) alatt fogjuk tárgyalni.

Az újkori baptizmus szigetországi eredete és a baptizmus XIX. századi súlya ellenére —a magyarországi baptizmus német eredete miatt— a hagyományos angol protestáns (akár az anglikán, akár a különböző „non-conform”, metodista, baptista) énekanyag még szórányosan is alig fordult elő a reforménekeskönyv előtt. Mind ennek, mind az amerikai ébredési énekanyagnak az elterjesztésében a protestáns nagyegyházi belmissziós irányzat, az ún. Bethániamozgalom játszott —legalábbis az ízlés szempontjából— sajnálatos szerepet.

Az 1960 előtti énekeskönyvben a XVIII. századi angolok közül egyetlen dallam szerepelt — a termékeny, Angliában ma is szívesen énekel szövegíró, Isaac Watts szövegével (526=HH534=ÚH107=BGy132).⁵ Szövegét a korai baptizmus egyik jelentékeny énekköltője, Kőrösi Béla magyarította — németből! (S valóban magyarította, hiszen a kedvelt ének gördülékeny szövegét 1960-ban alig kellett módosítani). Az 527=ÚH109=BGy155 jóval előbb jelent meg az ún. „bethániás” énekeskönyvekben (Hallelujah 35. tétel: „Dicsérje Jézust a világ”) s Csomasz Tóth Kálmán fordításával a református reforménekeskönyvben (RÉ468), mint a baptistáknál.⁶ Közvetlenül a református énekeskönyvből való átvétel (RÉ461) —szintén „bethániás”— az Anne Brontë szövegével énekelte ÚH501. Nem sajnáljuk kihulltát. Az ÚH228=BGy354 (egy 1960-as didaktikus szöveggel) szintén kimaradhatott volna. A bethániás lelkiség és szövegstílus

⁵ A dallam azonos a RÉ 398-as énekével, tehát nem az 530-as tételhez tartozik!

⁶ A dallam azonos a RÉ 468-as énekével, tehát nem az 530-as tételhez tartozik!

jellemző példája Vargha Gyuláné angol dallamra írt szövege (Hallelujah! 183.). Igen meggyökerezett (ÚH242=BGy363). A melizmás, $\frac{3}{4}$ -es ti | tá ti | tá ti | tá ti | tá ritmusú sorokból építkező dallam mellé számos hasonló került a legújabb énekeskönyvben. Népszerűségben nem vetekszik az előbbivel, ezért öröm, hogy az ÚH321=BGy440 kedves dallama és istentiszteletkezdő szövege (HH 332 más dallammal) mégsem maradt ki a *Baptista gyülekezeti énekeskönyvből*.

Ki gondolta volna, hogy ez az —általában nem az anglikán államegyházhoz tartozó vagy azzal kérdéses viszonyban levő szerzőktől származó és eleinte nem is a baptisták által meghonosított s terjesztett — szerény készlet lesz a száláscsinálója a legújabb baptista énekeskönyv által meghonosításra javasolt, XVIII—XIX. századi szigetországi protestáns énekanyagnak?! Bár e két század angol énektermése, különösen a századforduló tájékán nemigen osztható stílus-korszakokra, hiszen akár a rövid-, akár a hosszúsoros, indulószerű, akár a melizmás $\frac{3}{4}$ -es típus folyamatosan jelen van, s a XVIII. században „modernebb”, a XIX-ben pedig archaizáló dallamok is bőven akadnak, ahol lehet, mégis a népektörténeti összefoglalás felosztásához igazodom.

Mivel a régi angol énekanyag csak jelzésszerűen jelent meg a református —és azt követve a baptista— énekeskönyvekben, és mert Csomasz Tóth Kálmán ma is csodálatra méltó reformátusének-történetének szemhatárába csak a kálvini reformációt követő angol nyelvű éneklés esett —az a néhány lap,⁷ amelyet ennek szentel, így is tartalmazza a legfontosabb információkat—, az angol énekeskönyvek forrásmegadásai, melyekre a magyar szerkesztők is támaszkodnak, a magyar egyházzenészeknek sem többek üres neveknél, helyeknél és évszámoknál. Éppen ezért igen röviden vázolni kell —Csomasz Tóth Kálmánt elolvasásra ajánlva, de kissé kiegészítve— az angol protestáns ének korai történetét.

Egyértelmű, hogy az angol protestáns gyülekezeti éneklés alapját a genfi zoltároskönyv hatásától nem függetlenül keletkezett, rímes-ritmikus, strófikus zoltarátköltések képezték. Clément Marot és kevésbé virtuóz költő követője, Bèze zoltároskönyvének kivételes értéke, egyben az eredeti szerint való elterjesztésének a múltban, ma és mindörökké a legnagyobb akadálya a „humanista” verselés metrikai-ritmikai sokfélesége, gazdagsága. A gyakorlatias angol lélek itt is megmutatkozott. Hamar kialakult az a csekély számú sor- és strófatípus, melyekre a zoltarátköltések, majd később a „himnuszok” nagy részét „ráhúzták”. A dallamok ennek megfelelően bármelyik azonos versképletű szöveggel énekelhetők voltak. A komolyabb angol-amerikai protestáns énekeskönyvek ma is teljes metrikai jegyzéket adnak, amelyek alapján az egy dallamra énekelhető szövegek, illetve az egy szöveghez társítható dallamok kényelmesen megkereshetők. (Az is általános szokás, hogy választható dallamokat adnak egy-egy szöveghez.) A kevésbé változatos költői forma és a neki megfelelő, egyszerű dallamalkotás egy zárt stílust, egy tömegeknek is könnyen megtanulható ének-

⁷ A református gyülekezeti éneklés. Budapest 1950. 105–108.

készletet hozott létre, megalapozva azt a dallamtudást és éneklőkedvet, amely annyi változás után is —és nyilván nem függetlenül az iskolarendszertől és társadalmi konvencióktól— oly irigylésre méltóan jellemzi az angol egyházakat. Az alapozás kiválóan sikerült, de ez a korai énekanyag a mai angol éneklésben csak szórványosan jelenik meg, mert egysíkúsága —sőt, valljuk be, sokszor jellegtelensége —miatt hamar újabbakra s majd azokat is újabbakra cserélték. Ma még a konzervatívnak számító anglikán egyház is döntő módon XIX. századi melódiákat és szövegeket énekel.

A mai angol metrikai jegyzékekben is három típus, a korai zsoltároskönyvek leggyakoribb strófái azok, amelyekhez egyenként a legtöbb dallam tartozik (így a *The New English Hymnal*ban az énekek negyede): a *common metre* (8686), a *long metre* (8888) és a *short metre* (6686). Ezek kettőzését a *double* jelzi (*double short metre*, stb.). A saját —*proper*— dallamra énekelt, egyedi strófák és utódaik tehát ma már többségben vannak, de a kiindulópont világos.

Az angol zsoltárátköltések részletes bemutatásáról vagy akár csak felsorolásáról az átvételek és átdolgozások bonyolult volta miatt le kell mondanunk, csak néhány fontos pontot említek. Az első teljes angol strófikus zsoltároskönyv, Thomas Sternhold, John Hopkins és mások munkája, John Day (régiesen Daye) kiadásában 1562-ben jelent meg *The Whole Booke of Psalms Collected into English Metre* címmel, a reggeli (*morning prayer*) és az esti istentisztelet (*evening prayer*) és a prédikációk előtti és utáni, továbbá magánhasználatra.

Sternhold 1548 táján adta közre első 19 zsoltárát, 1549-ben, poszthumusz kiadásban Sternhold 37 s John Hopkins 7 zsoltára jelent meg együtt. A Mária királynő 1553-es trónra kerülése után Genfben menekült protestánsok William Whittingham újabb 7 versével kibővítve, genfi zsoltárok dallamaival és angol dallamokkal 1556-ban adták ki először az ún. *Anglo-Genevan Psalter*-t (függeléképpen a *The Forme of Prayers and Ministration of the Sacraments*-hez). Az 1558-as második kiadásban már 62 zsoltár volt; az 1560-as harmadik kiadásban 3-at, az utolsó, 1561-esben pedig 25-öt adtak hozzá a korábbiakhoz: Whittingham és mások verseit. A könyv a Skóciába visszatérő John Knox és hívei fontos énekeskönyve lett, s hatása az 1635-ös skót zsoltároskönyvön (*Scottish Psalter*) is megmutatkozik. John Day a később „*English Psalter*”-nak vagy —az új változat megjelenése után— „*Old Version*”-nek is hívott teljes zsoltároskönyv kiadása előtti években a genfi angol könyvet háromszor is közreadta —Sternhold s Hopkins javára elhagyva számos „genfi” angol zsoltárt (a szót itt most a szokottól eltérően használva). A teljes kiadásban a Genfben hozzáadott zsoltárok több mint a felét elhagyta, s 86 új zsoltárt vett föl: nagyrészt Hopkinstól, néhányat Sternhold hagyatékából. A gyűjtemény rendkívül sikeres lett. Tate és Brady átdolgozása (1696) után is újra nyomtatták; több mint 600 alkalommal jelent meg az 1828-as, utolsó kiadásig. Az Amerikát gyarmatosító telepesek az újvilágba is magukkal vitték, s még a XVIII. században is igen kiterjedten használták. Ami a dallamválasztást illeti: Day az angol-genfi kívül számos korabeli forrást használt fel; nem egy dallama világi eredetű volt.

Az 1563-as kiadásban már Day is közölt 65 négyszólamú letétet (a fődalammal a szopránban), aztán William Damon, a királyi kápolna orgonistája először 1579-ben (*Damon's Psalter*), Thomas Este 1592-ben (*Este's Psalter*), Thomas Ravenscroft 1621-ben (*The Whole Book of Psalmes*) adott közre zsolttároskönyveket. (Ez utóbbi számos, a korában használt zsolttárdallamot gyűjtött össze; négyszólamú harmonizációiban a főszólamot a tenorba helyezte. Este kezdte el, majd Ravenscroft rendszerezte az a gyakorlatot, hogy a dallamokat rövid névvel látják el; az angol himnológiában ezt a kényelmes módszert mindmáig használják.) A XVIII. században is számos olyan könyv jelent meg, amely zsolttárdallamokat tartalmazott, így —baptista énekes- és kóruskönyvek hivatkoznak rájuk— a *Lyra Davidica* (1708) című névtelen gyűjtemény, és William Tans'ur 1734-es kiadványa: *A Compleat Harmony of Zion*.

A kálvini reformációt követő skót presbiteriánus egyházban természetes módon igen hangsúlyos volt a strófikus zsolttáréneklés. Az 1564-es *Scottish Psalter* szövegeit elsősorban a három évvel korábbi genfi angol zsolttároskönyvből vették. Az 1615-ös kiadás tizenkét közös (vagyis több szövegre alkalmazható) dallamot tartalmazott. Az 1650-ös dallamok nélkül jelent meg. (Csomasz Tóth Kálmán természetesen kárhozzatja „az emlékezet után előénekelte dallamok” —úgymond— torzulását.)

Mind az angol, mind a skót metrikus zsolttárdallamok nagy részére az alig tompított szillabikusság volt jellemző. Egyszerűségük hozzájárult a gyors és biztos elsajátításhoz, de a finnyásabb ízlés bírálatainak is ki voltak téve — a XVIII. századtól kezdve a metrikus zsolttáréneklés mindinkább átadta a helyét a strófikus gyülekezeti éneknek (angol terminus szerint: *hymn*). Ma is mind zsolttárátköltések, mind „himnuszok” dallamául szolgálnak a korábbi zsolttárdallamok. Az angol protestáns gyülekezeti ének további előképei között a középkori népies dalt, a *carolt*, a latin himnuszt és a német korált tartják számon (a Lutherkorálok Myles Coverdale 1539-es kis énekgyűjtemények kétötödét jelentették). A zsolttárokhoz való korai kötődést jelzi, hogy zsolttároskönyvekbe illetve, mintegy függelékként is megjelentek. (Day 1562-es könyvében pl. 19, az 1575-ös skót zsolttároskönyvben 4 „himnusz” volt.)

A skót presbiteriánusok —bár már a XVII. században saját énekköltőik is akadtak— jó ideig kitartottak az 1650-es *Scottish Psalter* —ismereteim szerint— gyakorlatilag kizárólagos éneklése mellett. A gyülekezeti ének használatát csak a XVII. század közepétől kezdeményezték az anglikán egyházban. A metrikus zsolttárokon kívüli gyülekezeti énekkel szemben nemcsak az államegyház, hanem a különböző „dissenterek”, így a különböző baptista irányzatok és a kongregacionalisták is tartózkodók voltak a XVIII. század elejéig. A nem metrikus zsolttár-alapú gyülekezeti ének meggyökereztetésében, úgy tűnik, nem kis szerepe volt néhány baptista személyiségnek.

John Milton (1608–1674), a baptistaként számon tartott, de valószínűleg csak nézeteiben hozzájuk közel álló nagy költő zsolttárátköltései szakadtak el először az egyszerű zsolttármegverseléstől; ma is kedvelt adventi ének pl. a *The*

Lord will come and not be slow, mely a 85., 82. és a 86. zsoltár centója. Milton fiatalabb kortársa, a valóban baptista John Bunyan (1628–1688), az angol népkönyvnek számító *Zarándok útja* írója, szintén máig általános énekelt verseket szerzett, pl. a *He who would valiant be* kezdetűt. (Sietünk megjegyezni, hogy az új magyar baptista énekeskönyvben sem találunk egyetlen Milton- vagy Bunyan-szöveget sem!) A baptistáknál először Benjamin Keach (1640 körül—1704 körül), az ún. „partikuláris” (vagyis a kálvini kettős predestinációt valló) irányzat lelkipásztora 1673-ban vezette be gyülekezetében saját „himnuszainak” éneklését, s egy ideig csak úrvacsorakor alkalmára. A gyakorlat lassan terjedt ki az egyházi év más részeire, s csak húsz év múlva énekeltek minden vasárnap, de akkor is csupán a prédikáció és az ima után. Nemcsak Isaac Marlow 1690-ban közölt vitairata és Keach egy évre rá adott válasza jelzi a folyamat ellentmondásos voltát, hanem az is, hogy különvált a gyülekezeti éneklést ellenző csoport, s még egy század múltán is ének nélkül maradtak.

Milton legnagyobb folytatójának az énekköltésben a kongregacionalista lelkész, Isaac Watts (1674–1748) tekinthető; Watts nem volt formai újító: a leghasználatosabb versformákat alkalmazta, s verseit az általánosan ismert dallamokkal énekellette. Újítása a héber zsoltárok kifejezetten keresztény értelmezésében (ill. annak megverselésében) s a szabad tematikájú vers súlyának megnövelésében állt. Az 1707-es *Hymns and Spiritual Songs* és az 1719-ben megjelent *The Psalms of David Imitated* fordulópontot jelentett az angol gyülekezetiének-készlet kialakulásának történetében. Wattsot tartják az angol énekköltészet atyjának, noha az egy nemzedékkel fiatalabb Charles Wesley (1708–1788), a metodizmust alapító John Wesley fivére, énekszövegeinek 6500-as (vagy még ennél is nagyobb) számával bizonytalán minden idők legtermékenyebb szerzőjének számít. (Mint az előbbi részben említettük, a Wesley-irányzatra és énekköltésére nem csekély hatással volt a herrnhuti közösség. 1742-ben Londonban is megjelent a testvérközösségi énekek egy kis gyűjteménye angol fordításban.) A XVIII. század 40-es éveitől kezdve a Wesley-fivérek mozgalma, az independensek, a presbiteriánusok s a baptisták egyre-másra jelentettek meg énekeskönyveket, ami jelzi a gyülekezeti ének gyors terjedését. Noha az anglikán egyházban (Church of England) a század folyamán a „himnusz”-éneklés nem nyert jóváhagyást, Watts zsoltárátköltései lassan az istentiszteleteken is fölváltották a „New Version” szövegeit. Egymás után adtak ki dallamokat (*tune*) tartalmazó gyűjteményeket (*tunebook*), melyekben máig kiterjedten használt dallamok is megjelentek (pl. Caleb Ashworth: *A Collection of Tunes*, 1760, Aaron Williams: *The Universal Psalmody*, 1763; Ralph Harrison: *Sacred Harmony*, 1784, Henry Boyd: *Select Collection of Psalm and Hymn Tunes*, 1793). A metodizmus és a különböző evangélikál mozgalmak s az anglikán egyház énekanyaga között éles határok már ekkor sem léteztek, részben a személyi összefüggések miatt sem. Olney evangélicizációs szellemiségű anglikán lelkésze, John Cowper, barátjával, az Olneyban letelepedett William Cooperral együtt számos olyan éneket írt, amelyek az egész angolszász világban, s az ébredési mozgalmak révén akár Magyarországon is

elterjedtek. John Newton leghíresebb szövegét, az *Amazing grace*-t most emelte be énekanyagába a baptista egyház (BGy270), William Cowper *God moves in a mysterious way* kezdetű versét, erősen átalakított fordításban, „bethániás” dallammal évtizedek óta éneklik (677=ÚH201=BGy289). Az anglikán énekköltés dandárja azonban a XIX. századra esik, egyben —bár még az 1860-as, igen népszerűvé vált *Hymns Ancient and Modern* sem kapott hivatalos elismerést— a gyülekezeti éneklés is ebben az időszakban nyert polgárjogot. A mai anglikán énekeskönyvek nagy részét XIX. századi szövegek és dallamok teszik ki. Ami a verseket illeti, a jelentősebb szerzők elegánsabb költői megformálásra törekedtek, változatos versformákat alkalmaztak, melyek természetesen igényelték az egyedi dallamok használatát is. (Fontos dallamgyűjtemények: Vincent Novello, *The Psalmist*, 1833–1843 között négy kötetben; Henry J. Gauntlett: *Comprehensive Tune Book*, 1846.) A korszak jellegzetes alkotói Reginald Heber —aki gyülekezetében az *Olney Hymns*-t használta, hogy előmozdítsa a hívek cselekvő részvételét—, a világszerte J. B. Dykes dallamával igen ismert *Holy, Holy, Holy! Lord God Almighty* költője (ha már a dallamot most újonnan átvették, BGy3, jobb lett volna Heber szövege helyett nem írni egy gyöngébbet; az is jó lett volna, ha Dykes neve, talán kézírás téves kiolvasása alapján, nem torzul „Ogkes”-ra; amúgy a 652=RÉ488 sem honosodott meg...), akitől a halála után megjelentetett, jellemző című *Hymns, Written and Adapted to the Weekly Church Service of the Year* származik. Sajátos módon az anglo-katolikus „oxfordi mozgalom” (1833–1845), amelynek legismertebbé vált alakja a később katolizált s bíborossá lett Newman, erőteljes vonásokkal járult hozzá az énekkészlet bővítéséhez és istentiszteleti használatának elfogadtatásához. Bár az oxfordi mozgalom legfőbb eredménye e tekintetben a bizánci görög, a patrisztikus s középkori latin himnuszok „fölfedezése” és strófikus átköltése —John Mason Neale (1818–1866) fordítói működése ezt az ösztönzést követi; sajnos, fordításaival nem gazdagodott az új baptista énekeskönyv, holott még amerikai baptista énekeskönyvek is bőségesen adnak Neale-szövegeket—, önálló költői munkájuk sem elhanyagolható (John Keble, kitől a RÉ510 származik, John Henry Newman, akinek most egy szövege vététt föl, BGy268; Matthew Bridges, akinek leghíresebb éneke a BGy338). A viktoriánus kor (1837–1901) számos későbbi szerzőjét most fősorolásképpen sem említjük, hiszen sokszor érzelmességbe hajló vagy fölvizezett szövegeik s a világiasságot sokszor nem csak súroló zenéjük az idők előrehaladtával mindinkább átcsúszik abba a tartományba, melyet kívül szeretnénk látni a gyülekezeti éneklés keretein, vagy ha tudomásul vesszük is a létét, aránytévésztés lenne akár csak az előbbieik szintjén is foglalkozni vele. Stílusrétegeket vagy felekezeti különbségeket is nehéz megállapítani e készletben alaposabb —és nem vállalt— vizsgálat nélkül. Talán valamelyest önálló az ún. walesi ébredés népi eredetűnek tartott búbanatos dallamvilága (jellegzetes példája: 656=RÉ457=ÚH228=BGy493, a dallam angol neve: „Llangloffan”; az Áprilyfordításban is túlcserélődő szövegét azonban anglikán püspök írta; minden tekintetben hasonló hozzá: 656=RÉ426=ÚH223=BGy321).

A rövidsoros, általában negyedmérőben lépegető, szolid dallamvezetésű angol énekek legrégebbi s talán legnemesebb darabja a magyar baptista énekeskönyvben a korábban már tárgyalt 387=ÚH138=BGy235, Damon Zsoltároskönyvéből (1579, dallamneve: Southwell; a XIX. századi szöveg kezdősora: *Lord Jesus, think on me*). Hogy azonban mit jelent a „nemes”-ség Angliában, elég, ha melléhelyezzük XVI. századi énekeink akármelyikét. Kiáltó, vagy inkább némitó a különbség. (Még akkor is, ha az angol dallam jelen alakja esetleg későbbi adaptáció; mindenesetre a dallam általam eredeti kótából ismert legrégebbi, XVII. századi alakja erősen eltér a magyar és a mai angol énekeskönyvben találhatóétól.) Némi melizmával megmozgatott rövidsoros dallam volt (és maradt, ami furcsa, mert nem igazán énekeltek) az ÚH354=BGy354. (Szerzőjéről, Thomas Jacksonról, az angliai Newark orgonistájáról nem sokat tudunk azonkívül, hogy 1780-ban 18 más dallam mellett 12 zsoltárdallamot is megjelentetett.) A rövidsorosság —önmagában nem hátrány— még versszak-kettőzéssel is ritkán képes jelentősebb, nagyobb ívű dallamgondolat kialakítására (ritka kivétel a 6/4-es 388=ÚH100=BGy153). Ez a stíluscsoport végigkíséri az angol énekköltés történetét; a baptistáknál régebben is énekeltek XIX. századi példája: 652=RÉ299=ÚH483=BGy194.

A szintén rövidsoros, de $\frac{3}{4}$ -es, a hangsúlyos ütemízen hosszú hangot tartalmazó, ugyanott sokszor melizmás (majd a melizmát esetleg pontozó) dallam-típus (leginkább *common* vagy *long metre-re*) ugyan nem angol specialitás (vö. Strattner XVII. századi éneke 488=ÚH39=BGy39, más szövegekkel is), bőségesen találunk rá példákat a késő középkori dallamtörténetben, mégis az angol „himmuszokra” jellemző (nem tudom, nem alapozta-e meg a carolok ritmikája). Példái 1960 előtt: igen-igen kedvelt —nagyanyám örökségeként is kedves— „baptista ének” a 651=HH28=ÚH361=BGy475 (Isaac Watts 121. zsoltárátköltésével) s HH176=ÚH214=BGy351 (Zinzendorf-szöveg), HH197, 332 (szövege=ÚH321=BGy440); 1960 óta: 530=ÚH242=BGy363 (fentebb néhány sort írtam róla); 652=ÚH162=BGy250 (Zinzendorf-szövege HH291), ÚH145=BGy234 (Hallelujah!-ének), ÚH232=BGy356 (az egyszerűcske dallamot nagy ugrásai teszik világiassá), ÚH478=BGy188 (igen rövid páros sorokkal). Mindez olyan menyiségű nagyjából egyszerű dallamot jelent, hogy a hasonló, újnak számító angol énekkészlet jó eséllyel szervülhet hozzá.

Mindkét csoport —nem teljesen jó értelemben vett— időtlenségéhez, korokban való „modernségéhez” —ezt sem igenlően mondom— az is hozzátartozik, hogy mindenestül a dūr-moll világban fogantak. A XVIII/XIX. század fordulója nemigen jelent hát éles bevágódást ebben az énekkészletben, így csak gépi-esen sorolom föl itt a XVIII. századiakat, s majd későbbi alfejezetben a többi.

Egy név és a születési-halálozási évszám nem több, mint —lám— a magyarországi énekeskönyvekben is terjedőben levő, gyomorforgató szokásnak engedő „kopirajt”-adat. Rögtön többet mond, ha az első, most újonnan fölvelt rövidsoros dallam szerzőjéről, John Antesről (1741–1811) tudjuk, hogy refor-

mátus, nemesi származású apja Németországban a herrnhutiakhoz csatlakozott; fia, John már Pennsylvaniában született (Spangenberg püspök keresztelte meg), s a „morva egyház” közösségében nyerte zenei neveltetését. Ezermester volt, hangszerkészítő, majd óráskészítő; vonós kamarazeneje legjobb darabjait egyiptomi misszióútja során írta, ahol pedig hite miatt kegyetlen kínzásokat szenvedett el, melyek következményeit egész életében viselte. Egyházzenei leginkább Németországban (1762–1765) írt; 1765-től haláláig Angliában működött közössége egy gyülekezetében (a nyugat-yorkshire-i Fulneck kiváló morva iskolája ma is működik), s kórusműveket is írt amerikai hittestvéreinek. Őt tartják az első született amerikai kamarazene-komponistának (vonósötöseit és -trióit, az amerikai „empfindsamer Stil” megbecsülendő darabjaiként ma is játsszák), kéziratait is a morva egyház őrzi Amerikában. A BGY13 dallamát („Monkland”) Freylinghausen énekeskönyvéből adaptálta, és a mai énekeskönyvek az 1824-es *Hymn Tunes of the United Brethren*-ra hivatkoznak mint forrásra. Az anglikánoktól kezdve az amerikai baptistákig egy Milton-szöveggel is énekelik (*Let us, with a gladness mind*, a 136. zsoltár átköltése). A magyar könyv e formás szöveg helyett egy a 136. zsoltár „refrénességét” imitáló új verseteket húztak rá. Már Milton sem jó. Már a Biblia sem jó. — Igazi angol dallam *short metre*-ben Aaron William *New Universal Psalmist*-jából (1770) a BGY41. Egy természetverset fordítottak rá („Oly szép a nagy világ”, „Zöld pázsit díszesleg”, s hasonlók...). Hasonlít hozzá, bár kevésbé kecses a BGY61, a nagy késő barokk-kora klasszikus mesterek mögötti másodvonalba tartozó zeneszerző, William Boyce (hajdan a londoni Szent Pál choristere, később a Chapel Royal orgonistája, fontos kóruskönyv-sorozat szerkesztője, 8 szimfónia szerzője) dallama.

Néhány bonyolultabb strófaképletekre alkalmas dallam is fölvetetett az új könyvbe. Charles Wesley *Rejoice, the Lord is King* kezdetű, 66668(=4+4)8(=4+4) versét két dallammal szokás énekelni. Most a BGY30 egy pompóz, le-föl ugrálós Händel-melódiával adja („Gopsal”). A fordítótól még egy önálló szöveget is ráhúztak (BGY400). Sajnos, a 4+4, 4+4 tagolás itt ugyanúgy nem maradt meg, mint a Wesley-szöveg másik szokott dallama („Darwall’s 148th”) új szövegeiben. A BGY128 fordítója nem tartja be (saját versében sem, BGY550) a tagolást, s egy furcsa, túlzóan fokozó 4+12-es záradék alakul ki. John Darwall, a nyugat-közép-angliai Walsall anglikán plébánosa számos dallamot írt Tate és Brady új zsoltároskönyvéhez, de mára csak a 148. zsoltárét használják. Az is derék, ha az ember egy maradandó dallamot szerez; mi azonban, Magyarországon meglejtünk volna az ugrabugráló, majd skálákon túl bátran lépdelő dallam nélkül...

A 8686-os, $\frac{3}{4}$ -es, melizmázó dallamcsoport klasszikus példája a szerző születési helyéről „Wareham”-nak nevezett dallam. William Knapp Poole anglikán Szent János-plébániatemplomában volt négy évtizeden át egyházi. Két számon tartott gyűjteménye: *A Sett of New Psalms and Anthems in Four Parts* (London 1738) és *New Church Melody* (London 1753). A BGY116 az ÚH80 német lutheránus szövegét társítja vele, a BGY416 új magyar szöveget kapott. — A BGY541 ismeretlen szerzőjű dallama („Irish”) 1749-ben tűnik föl Ashworth

Collection of Tunes című gyűjteményében, a jelen alakot többek közt a *The New English Hymnal* S. Powell Dublinban, 1760 körül megjelent gyűjteményéből veszik (*A Collection of Hymns and Sacred Poems*). Új magyar szöveget kapott. — Thomas Haweis evangélikál érzelmű volt, de mindvégig megmaradt az anglikán lelkészi szolgálatban. Az indiai (bengáli) baptista misszionárius, William Carey indíttatására létrejött, a dél-csendes-óceáni és afrikai külmissziót előmozdító, anglikán és nonkonformista London Missionary Society egyik alapítója (1795). 1792-ben egy 139 „himnuszról” álló épületes gyűjteményt jelentett meg. Néhány szövegét s még inkább a harmadik sorában jellegzetesen szekvenciázó „Richmond” dallamát szívesen éneklük. A BGy268 egy John Henry Newman- (vagy neki tulajdonított?) szöveggel adja. Nem a legalábbis magyarul jellegtelen szöveg miatt fogjuk szeretni (vagy nem szeretni) a konvertita bíborost. — Közel áll az előzőkhöz Ralph Harrisonnak a *long metre*-re (8888) alkalmas „Warrington” dallama. Harrison (1748–1810) manchesteri presbiteriánus lelkész volt, aki 1784–1786-ban egy kétkötetes, több kiadásban is megjelent zoltár- és himnusz-dallam-gyűjteményt jelentetett meg (*Sacred harmony*). Ebben néhány dallam az ő kompozíciója. A BGy171 az EV (131. lap) népszerű kereszteselési kórusdarabjának szövegét (a herrnhuti Garvétól) társítja hozzá; ugyanígy Garve-szöveg a BGy371, mely ÚH246-ként még genfi zoltár dallamával állt. A kissé módosított új fordítás egyáltalán nem jobb az előbbinél. Az 1960-os könyv egy R. Harrison nevű szerző 1933-as művének tudta a kereszteselési énekként igen népszerűvé vált ÚH289=BGy414 anapesztusos dallamát. Az új énekeskönyv a két R. Harrisont egy szerzőnek tekinti. Bár ez utóbbi dallam konzervatív stílusú, ám furcsa, egyedi ritmikája miatt nemigen tartanám XVIII. század véginek.

A ¾-es, melizmázó dallamcsoport bonyolultabb vers- és dallamképleteit három újonnan fölvetett, XVIII. század eleji, egyértelműen barokkos dallam mutatja. Purcell (ha hihetünk a forrásmegadásnak) 878787-es szótagszámú, egyedülállóan (vagyis inkább furcsán) moduláló középrészű dallama és furcsa ritmikája (a túl egyhangú tá ti ütemek után hemiolás jellegű ritmusváltás) mindenhez illik, csak gyülekezeti énekhez nem. Még Angliában sem. Még orgonával erőszakosan megtámogatva sem. Új magyar szövegét pedig jobb elfelejteni, mielőtt megtanulnák. — William Croft „Hanover” dallamát (10 10 11 11, vagy inkább 55 55 65 65) a „New Version” (vagyis az új szövegezésű zoltároskönyv) egy 1708-as függeléke tartalmazza. Igen népszerű az angol egyházakban, a baptistáknál is, különösen Robert Grant híres „O worship the King” kezdetű szövegével. Croft az angol barokk jeles zeneszerzője, többek között a Chapel Royal és a Westminster Abbey orgonása volt; Grant pedig, aki Bengálban, politikus családból született, majd Angliában élt, később maga is az angol parlament tagja volt és 1834-től haláláig, 1838-ig Bombay kormányzója, számos sikerült énekszöveget írt. Hat strófás szövegekből e sorozat írója fordított kettőt ifjabb korában a baptista ifjúsági énekeskönyvbe (ÉÚ161=BGy24); a szöveg súlya helyett inkább figyelt a „Bárdosféle” prozódia szabályaira, s ezért könnyűnek találhatik. Úgy tűnik, a kórusok

annyira a gyülekezet fülébe énekelték a dallam bakugrásait, hogy még egy új magyar szöveget is kaphatott (BGy389). — Szintén új magyar szöveget kapott — a szó szoros értelmében is, a plagizátorok miatt— szegény Henry Carey, a londoni színpadi szerző, dalköltő, komponista. Biztosan ő írta az angol nyelvterületen általánosan ismert „Sally in Our Alley” balladát, s neki is tulajdonították — sok más szerző mellett— az angol nemzeti himnusz szövegét és dallamát. Zaklatott életútja öngyilkossággal ért véget. Egyszerű ritmusképletre (888888) írt bonyolultacska „Surrey” dallamát ugyan rendre tartalmazzák angol énekeskönyvek, de inkább illik egy bukolikus szerelmes dalhoz, mint akár a 23. zsoltárhoz, amellyel Angliában éneklük. (Pásztorköltészet ide vagy oda — talán nem is számít, hogy a Pásztor az Úr vagy egy szerelmes legény?) Súlyosnak szánták, de könnyűnek találtatott ez a verzeset is! (BGy375)

3. Barokk és klasszicista énekek (537–559)

E nagyrészt „katolikus” énekanyagból néhány darabot a SzVU-ból vett át az 1960-as énekeskönyv. A szenvedő Krisztust sirató Faludi Ferenc-szöveget (537=ÉE82) nehezen méltányolható módon, hangulatilag visszájára forgatva, épp csak a megszólítását megtartva fontosabbnak ítélték a Tárkányi-Zsasskovszky-dallamot, s új (ÚH181=BGy256, ÚH381=BGy496) vagy régi-új szövegekkel (HH440 szövege=ÚH362=BGy471; Paul Gerhardt-verssel: ÚH420) társították. Három meg is maradt. Megmaradt —nyilván a nagypéntekhez illő, patetikus gyászhangulata miatt— a Mária-énekből protestánsná szelídített „A keresztfához megyek” is (ÚH69=BGy104). Fájdó veszteség viszont az igazán szép Bozóki-ének és Jobbágy István nemesen poétikus, biblikus karácsonyi verse (ÚH49). Érthetetlen, indokolhatatlan, megdöbbentő az elpusztítása. Ráday Pál szép verséért és szomorkás dallamáért is kár (556=RÉ210=ÚH142). Jóllehet ízléssel modernizálták (pl. „nyögésemre figyelmezz” helyett „sóhajomra figyelmezz”) s válogattak strófáiból, úgy látszik, nem gyökerezett meg. Kevés kárpótlásnak az a nyereség, hogy kimaradt az 550=ÚH331, a református hagyományból (RÉ172) átvett és, szerencsére, meg nem gyökerezett „Szűkölködünk nagy mértékben”. — A bethániás énekeskönyvekből került be már a régi énekeskönyvbe az Esterházy Pál *Harmonia coelestis*-e egyik Mária-énekének dallamára írt dicsőítő ének (a HH590 ugyanazt a feliratot adja meg forrásul, mint a Hallelujah! 215: „Magyar ének 1700-ból”). A gyülekezetek egy harmadik strófával kiegészítve is kedvelték, meg is maradt (555=ÚH180=BGy267). Ez az egyértelmű válasz Dobszay különben jogos kérdésére: „Nem tudjuk, a nagy hangterjedelmű (és nagy hangköz-ugrásokkal haladó) tétel bevált-e népénekként.” Gyermekekoromban mindig igen vártam, hogy ezt az éneket kérjék. Büszke voltam, hogy —legalábbis úgy gondoltam— átható szopránhangommal mindenkit lepipálok, amint kivágom a kétvonalas f-et. (Emlékeim szerint nem h-mollos, hanem c-mollos letétben énekeltük.)

VI. A népének a XIX–XX. században (601–680)

1. A viszonylag régies magyar népénekek a XIX. században (601–612)

A „Dicsőség mennyben az Istennek” kissé átírva 1960-ban került a baptista ének-készletbe, meg is maradt (603=ÚH54=BGy89). (Mennyire szerettem a csíksomlyói ferences házfőnök, Simon Jukundián nevét! Ha nem is tudtam miért, illett a karácsonyhoz.) — Hiába volt az óév (ahogy nyelvjárásban mondták: „Szilviszter”) megejtő hangulata, a „Bújdóságunk esztendei” nem lett repertoárdarab (612=ÚH413). A halottasban viszont férfikari darabként menedéket talált a rokon korú és hangvételű Szőnyi Benjámin-ének (611=ÚH436=MÉ64).

2. A XIX. századi egyházas stílus Magyarországon (613–641)

Csak a valamelyest indokolható baptista kegyelet tarthatta meg id. Udvarnoki András, az európai baptizmus XIX. századi szellemi központjában, Hamburgban tanult lelkész keresztelési énekét — amelyet egyébként kevés helyen énekelnek, ha egyáltalán... (625=ÚH287=BGy413). Ha kegyeletről van szó, akkor már inkább az ÚH286 maradhatott volna. — Kecskés Ernő kicsit korálstílusú, kicsit magyaros dallama Pósa Lajos nem gügyögő szövegével a református énekkészletből a bethániás énekeskönyvön keresztül került már a régi énekeskönyv anyagába (a HH594 nagy sorszáma mutatja, hogy 40-es évekbeli kiegészítés lehet). Ismert, kedvelt ének, jogos a megtartása (ÚH30=BGy49). Annál kevésbé igaz ez Kovács Márk Mária-neve-énekére, melynek első főlíráját megtartva Jézus nevére forgatta át az 1960-as énekeskönyv fő szerkesztője (639=ÚH115=BGy151). Jézus-neve énekre szükség van, arra javasoltuk volna a legszébbet, Szent Bernátét (ÉE189), ennek viszont sem szövegére, sem idegen és indulós dallamára nem tartottam volna igényt. (Még ha katolikus nagyapámnak ez is volt az egyik kedvenc Mária-éneke.)

E gyöngé énekanyag, sajnos, most egy gyarló példánnyal még gyarapodott is. A gyöngének, a giccznek nincs felekezeti határa. A *Pásztorok, pásztorok* —nem számít, hogy katolikusságtól szaglik—, itt-ott belepiszkalva („szövegigazítás” az eljárás eufemisztikus neve) mostantól baptista ének is (633=BGy77).

Ne cicomázzuk: se XVII. századi dallameszme (Dobszay), se históriás-ku-rucos stílus, se magyar karakter (Csomasz Tóth Kálmán, *Dicsérvételek az Urat*. Budapest 1971. 187) — még ha tudományosan igazak is e fölmentő vagy lelkes szavak, csak magyar nóta s annak sem a legjobb az érdemtelenül meghagyott Kálmán Farkas-ének (621=ÚH140=BGy223).

Be kellett volna venni viszont a 614=ÉE126 Szentlélek-hívó énekét. Akár egy szó változtatása nélkül énekelhetnék, s nem csak katolikus-baptista ökumenikus istentiszteleten. És ahogy a református és az evangélikus énekeskönyvbe is beemelték az ilyen módon legerjedtebbé vált magyar temetési éneket (631=ÉE340=RÉ364=EÉ494), meg kellett volna ezt tenni a baptista szerkesztőknek is.

Úgyis, különösen faluhelyen mindenki ismeri. Gyermekkoromban sok katolikus temetésen — a falu egyik legfontosabb társadalmi eseményén — vettem részt baptista nagyanyámmal. Bizony, hatalmas ereje volt, amikor a bőszenyű parasztasszonyok gyönyörű nyers hangon énekelték, hogy „midőn az ég és föld meg fognak indulni”. Ilyenkor fölpislogtam a kis —akkor hatalmasnak látott— román templom tornyára, és néha inogni láttam.

3. Importált és individuális énektételek (642–655)

a.) Hazaiak (642–647)

Az énekeskönyvtörténet egyik legöszvérebb megoldása volt, hogy a reform-énekeskönyv szerkesztői Mátray Gábor énekét (ez is nagyapám kedvenc Mária-éneke volt) összeházasították a többször emlegetett Spangenberg herrnhuti püspök egyik szövegével, melyet korábban más dallamra énekelték (HH223). Az eredmény, lám, életképes (643=ÚH241=BGy362), de remélhetőleg, mint az öszvérek általában, nem szaporodik.

Himnológiai adatainkban nagyon megbízható könyvek is szicíliai „népdalnak” tartják — azt gondolnám, 6/8-os ritmusban inkább „siciliano” lehetne — a 646-os tétel alá sorolt éneket. Három szöveggel énekelték már 1960 előtt is (HH42 erősen átdolgozva=ÚH113, HH47, 88), 1960-ban 2/2-es ritmusába a „siciliano” szövegkaraktert hallva — ahogy német evangélikus énekeskönyvek is — karácsonyi szöveget fordítottak hozzá (ÚH52=BGy71). Nem baj, hogy megmaradt.⁸

b.) Német késő klasszicizmus és romantika (648–650)

A 648–650-es tételek dallamai kevés kivétellel mind megmaradtak az új énekeskönyvben. Némelyikhez több szöveg is kapcsolódott, ezek egy része viszont kihullott.

A *Stille Nacht* (648=HH448=ÚH53=BGy79) örökzölden virágzik, mint az ünnepet hamisan reprezentáló társa, a karácsonyfa. (Ha visszaültetik, s nem dobják ki...) Nem szükséges megismételnem a korábban (145–146. lap) leírtakat. A régi énekeskönyv magas, függelékszerű dalokra utaló sorszáma mutatja, hogy a baptisták eredetileg nem énekelték. (A századeleji énekeskönyvek híján azonban ez csak sejtésem.)

⁸ A 646-os tétel kifejtésében az „is” szócska arra utalna, hogy a 645-ös tétel is „szicíliai” lenne. Ez valóban „meglepő” (DL) volna, azonban az EÉ371 forrásmegadása nem „szicíliai”, hanem „sziléziai népdal”. Az angol dallamjelölés szerint —egy erre a dallamra költött dán ének alapján— „Crusaders’ Hymn”-nek nevezett dallam August Heinrich Hoffmann von Fallersleben és Ernst Richter 1842-ben, Lipszében kiadott *Schlesische Volkslieder mit Melodien* című gyűjteményében jelent meg. (Az EÉ371 szövege XVII. század végi, münsteri német eredetijének kezdősora: *Schönster Herr Jesu*. Ennek angol fordítása: *Fairest Lord Jesus*. Németből, báró Podmaniczky Pálné meszse jobb fordításában közölte a bethániás énekeskönyv: Hallelujah!313) Elképzelhető tehát, hogy a joggal idevont EÉ300 is cseh-német vonalon szivárgott be a Tárkányi-Zsasskovszky-ba?

A 649-es csoportba vegyes eredetű énekek tartoznak. Kifejezetten rossz döntés volt, hogy az e tanulmányrészlet elején bemutatott 535=ÚH424–425 helyett egy hitvány romantikus dallamocska maradt meg a hozzá egyáltalán nem illő Paul Gerhardt-féle természetverssel. Még szerencse, hogy a leginkább lúdböröztető 5–6. strófa most kihullott. Valamelyest a hagyományos korálstílus jegyében íródott, de modulálgatásai miatt egyértelműen XIX. századi a Johann Gottfried Schicht-dallam. A szerző J. A. Hiller (és persze a nagy Bach) utóda volt a Tamás-kántorságban. Egyházzénét is komponált, számon tartják 1819-es *Allgemeines Choralbuch*-ját, de még inkább azt, hogy 1802–1803-ban kiadta a Bach-motettákat. Rendes ember volt tehát, nem tehet arról, hogy a kor zenei nyelvén nem lehetett rendes gyülekezeti éneket írni. Két szöveggel megmaradt egy dallama (ÚH153=BGy207, szöveg: HH98; ÚH155=BGy225, szöveg: HH125; ez utóbbi, azaz az *Ich habe nun den Grund gefunden* pietista szövegírója, Johann Andreas Rothe szintén Zinzendorf köréhez tartozott, mint berthelsdorfi lelkész a herrnhuti közösség első lelkigondozója volt, de nem csatlakozott a Testvérközösséghez; a gróf születésnapjára írt vers Zinzendorf 1727-es *Christ-Catholisches Singe- und Bet-Büchlein*-jéből került a Testvérközösség énekeskönyvébe, s onnan a világszerte az evangélikus énekeskönyvekbe, de más dallammal; Wesley-fordítása is van); a Schicht-dallam más két szövege most kihullott (ÚH302, szövege=HH265; ÚH418, szövege=HH339). A HH szövegeit Johann Ludwig Friedrich Hainlin sindelfingeni és stuttgarti lelkész szabadegyházi énekeskönyvekben (Testvérközösség, Üdvhadsereg, metodisták) elterjedt dalmával énekelték. Az 1790 körülre keltezett, nemes klasszicista dallam (mely tehát az 535-ös tételhez tartozik) a baptista gyülekezetek kedvelt éneke volt. A reforménekeskönyv három szövegével most is megmaradt: HH80, 98, ld. előbb, 99, 100=ÚH151=BGy219, HH125, ld. előbb, 126=ÚH163=BGy248, HH127, Spitta szövege,⁹ 151, 163, Angelus Silesius szépséges *Ich will dich lieben, meine Stärke* verse, 196=ÚH249=BGy374, szintén Spitta szövege, 265, ld. előbb, 339, ld. előbb, 358, 359 szövege=ÚH437=MÉ5. Az új könyv fölösleges óvatossággal visszatért a „svájci dallam” forrásmegjelöléshez. — Friedrich Silcher 1817-től a tübingeni egyetem zeneigazgatója, orgonistája, karnagya volt; a Liedertafel-mozgalom képviselőjeként elsősorban többszólamú férfikari műveket írt. Zenepedagógiai és népdalkiadói munkássága mellett fontos *Geschichte des evangelischen Kirchengesangs* (1862) poszthumusz műve is.¹⁰ Két éneke szilárd pontja a baptista éneklésnek (HH381=ÚH218=BGy335, a bethániás énekhagyományból, RÉ462 is!; a „baptista” hagyományból: HH62=ÚH84=BGy113, Klopstock verse; ÚH112=BGy149, új baptista szöveg, HH287=ÚH332=BGy455, J. Köbner verse).

⁹ Carl Johann Philipp Spittát, a komponista-teológus-költőt (*Psalter und Harfe. Eine Sammlung christlicher Lieder zur häuslichen Erbauung*, 1833 és 1843), akinek jó tucatnyi szövegét éneklük ma is, meg kell különböztetni fiától, a neves zenetudós, Bach- és Schumann-életrajzíró, Schütz- és Buxtehude-kiadó Philipp Spittától; másik fia, Friedrich Spitta teológus volt.

¹⁰ Dobszay népénektörténete nyilván sajtóhibaként —Schicht halálzási évszámát s az ÚH84 1823-as „születési” évszámát kontaminálva— korán meghalasztotta. Adatai: 1789–1860 (Tübingen).

Schubert —Johann Philipp Neumann szövegeire írott— énekverses *Német miséjének Sanctusát* 1960-ban vették be a könyvbe, természetesen nem misé-ének szerepében, hanem általános dicsőítő énekként — úgy sejtem, nem is énekeskönyvből, hanem kórusmozgalmi repertoárból (ÚH17=BGy23). Ha jól emlékszem, istentiszteletzáró énekként is használták. (A záró *Amen* helyett.)

Goffried Wilhelm Fink evangélikus teológus és költő volt, korában nagyra becsült zeneszerzőként elsősorban dalokat és balladákat komponált, 15 éven át az *Allgemeine musikalische Zeitschrift* főszerkesztője, zeneelméleti szakemberként utolsó éveiben a lipcsei egyetemen zenetudományt tanított, a berlini Akadémia tagja és egyetemi zeneigazgató lett. A legnagyobb híre *Musikalischer Hausschatz der Deutschen* című, 1000 dalt és éneket, valamint *Deutsche Liedertafel* című, férfikarokat tartalmazó gyűjteményével vált. Nem különösen gyakran énekel —gyülekezeti használatra kifejezetten alkalmatlan— dallama valahogy énekeskönyvről énekeskönyvre megmarad (HH160=ÚH108, HH329=ÚH402=BGy519 reggeli ének, melynek szerzője, Anna Schlatter-Bernet,¹¹ egy emlékeim szerint igen kedvelt esti éneket is írt: HH333=ÚH407). — Jellegzetes „baptista énekek” számát viszont Karl Groosnak a klasszikus korálformát romantikus indulóformában újrafogalmazó dallama: HH53, 110, 111, HH183=ÚH360 (érthetetlen a J. Köbner versén alapuló jó „pietista” szöveg kihagyása), HH193=ÚH251=BGy358, HH214, HH315=ÚH368 (a herrhuti Albertini püspök szövege), HH552=ÚH229=BGy364, ÚH236 (szövege a HH616 átdolgozása)=BGy373. Egy „1850”-re keltezett, kétségkívül a kornak megfelelő dallam egy J. Neander-szöveggel (HH218=ÚH334=BGy450) istentiszteletkezdő és (HH324=ÚH374=BGy493) misszióra buzdító ének; mindkettőt gyakran éneklük. Annak ellenére, hogy dallama kifejezetten nehéz (nehezen intonálható, túl magas), szintén igen kedvelt ének Philipp Spitta „O selig Haus” kezdetű (a német evangélikus énekeskönyvekben a 32. genfi zsoltár egy változatával társított) verse a családi életről; a HH349=ÚH396=BGy517 dallamára („1852”) még egy Spitta (?) -szöveget énekeltek (HH374=ÚH453). A korábban már említett svábföldi pietista Ph. Fr. Hiller szövege és egy melizmáktól hullámzó, szintén XIX. század közepi dallam az előbbi kettőhöz hasonlóan a baptista énekkészlet szilárd eleme (HH179=ÚH260=BGy388).

¹¹ Anna Bernet, aki maga is régi és híres St Gallen-i családból származott, a kereskedő Schlatter-családba házasodott be. Igen vallásos asszony volt, kora híres személyiségeivel levelezett, úgy mint a zürichi teológus Johann Caspar Lavaterrel —akinek bár az előző énekeskönyvben 3 éneke is volt, most szegény, mindenestül kimaradt— és —a megmaradt— Johann Heinrich Jung-Stillinggel. Buzgósa és termékenysége számos utódára is kiterjedt. Följegyezték, hogy 1935-ben 667 leszármazottja élt, közülük 66 teológus-lelkész és 6 misszionárius volt. Egyik fia, Stephan (1805–1880), a St Gallen-i szabad evangéliumi gyülekezet (Freie Evangelische Gemeinde) alapítója. Ennek fia volt a leghíresebb Schlatter, Adolf (1852–1938), 40 éven át tübingeni teológiai professzorként a liberális teológia (így Harnack) ellenfele, nyilvánvalóan nem függetlenül a szülői házban tapasztalt „ébredési” teológiai látásmódtól. Élete végén bátran szembeszállt a nemzetiszocializmussal. Anna Schlatter-Bernet híres unokája volt Theodor Zahn, a neves konzervatív patrisztikus- és újtestamentteológia-történész, erlangenai professzor is

Nem sírunk Karl Friedrich Voigtländer le-föl ugráló ionicus a minore-ritmusú daláért: HH378=ÚH456; e vidám metrum klasszikus példája Csokonai verse: „A hatalmas szerelemnek megemésztő tüze bánt...” Nem vált be Johann Abraham Melchior jellegtelen dallama (ÚH231; a HH165 a 42. genfi zsoltár dallamát adta ahhoz a Zinzendorf-szöveghez, amelyet 1960-ban Melchioréra alkalmaztak). Valószínűleg senki nem fog emlékezni az elsősorban orgonaművek szerzőjeként számon tartott Georg Friedrich Theophil Stern énekére sem (ÚH165, 1957-ben írt magyar baptista szöveggel), ugyanígy az ÚH215 is szép csendben feledésbe merül (dallamszerzője ismeretlen; a hozzá társított szöveg Georg Friedrich Philipp von Hardenberg, azaz Novalis versének átdolgozása volt).

A magyar fordításban „Testvérek, menjünk bátran” kezdetű Tersteegen-verset a Bethánia-mozgalom még más dallammal ismertette meg (Hallelujah!318), majd a RÉ455-ből a holland református J. G. Bastiaans menetdallam-szerű, de nemes dallamával vette át Gárdonyi Zoltán egyszerű harmonizációjával a baptista kóruskönyv (EV 330. l.). Már ott is hibádzott a szövegíró neve, s most, amikor a méltán népszerűvé lett dallamot helyesen beemelték a gyülekezeti énekeskönyvbe, szövegírónak is megtették a jó haarlemi orgonistát. Holott mind a református énekeskönyvben, mind Csomasz Tóth Kálmán énekmagyarázó, hasznos kézikönyvében megtalálhatók a helyes adatok. Sokat elárulnak ezek az apró (?) figyelmetlenségek a munka sietőségéről.

A 650-es csoport dalai általában tovább kísértének romantikus könnyűzenei karakterekkel (Dobszay). Így vagy úgy, erősen kedvelt dallamok, nekik megfelelően érzelmes szöveggel, mint HH398=ÚH19=BGy16, adakozásra lelkesítővel, mint HH404=ÚH385=BGy500, az idő rohanásán borongva-viharzva (HH501=ÚH416=BGy529). — E. F. Popkes három (már XX. századi, de szándékoltan régiesebb) dallama közül, melyekhez 1960-ban általában régebbi pietista-herrnhuti szövegeket társítottak, egyet most kihagytak (ÚH333, megjegyezhetetlen), kettő megmaradt: az egyik az ÚH114=BGy158, Angelus Silesius-szöveggel (Jézus nevérol, HH40), ÚH172, 220, ÚH224 (szövege: HH164)=BGy337 és MÉ11, ÚH421 (szövege: HH341), illetve egy szöveggel az ÚH300=BGy434. — Mindenképpen illő volt az is, hogy a Glaubensstimme által közvetített készletből ne sokat (illetve többet már ne) hagyjanak ki. Egyértelműen méltó volt a megtartásra a HH24, HH31=ÚH38=BGy65, HH32, HH64 (csak a szövege: ÚH85), HH65, 124 (csak a szövege: ÚH171), HH289=ÚH329=BGy457; szintén sok szöveggel éneklük: HH136, HH138=ÚH178=BGy271 (igen-igen népszerű), HH146=ÚH170=BGy251, HH222=ÚH221=BGy347 (csak a szöveg), HH373, ÚH171 (csak a szöveg: HH 124), ÚH457=MÉ13; egy harmadik két Julius Köbner-szöveggel: ÚH325=BGy444, ÚH372=BGy478.

A késő klasszika-kora romantika énekcsoportja szaporodott is néhány „új” énekkel, ha különösképpen nem is gyarapodott velük az énekeskönyv. Konradin Kreutzer német katolikus zeneszerző (J. G. Albrechtsberger tanítványa) és karmester a koraromantika-zenei biedermeier korában népszerű, mára feledés-

be merült alakja volt (Lortzing és Spohr mellett). Mintegy 50 színpadi művet írt (Singspieleket, operákat, köztük a fél évszázadon át színpadon maradt *Das Nachtlager in Granada* címűt, 1834), emellett kamara- és egyházzenet, dalokat s számos férfikari kórusművet (általában Ludwig Uhland verseire). Nem volt alkalmam utánanézni (a himnológiai jegyzetekben szívesen olvassánk ilyesmiről), hogy milyen típusú művéből származik az énekeskönyvi dallam. Új magyar szövegének egyetlen erénye —ha ez erény—, hogy precízen leképezi a daktilikus ritmust. (BGy95) — Megtévesztők Friedrich August Schulz adatai az új baptista énekeskönyvben. Korán meghalasztották az 1842-ben, az ének keletkezése vagy megjelenése évében még ifjúkorából alig kilépett szerzőt. Utána még 38 évet szerencsésen élt (1810–1880). Eddig a XIX. század közepéről eredő német szabadegyházi felekezet, a Brüderbewegung énekeskönyvében találtam rá a szerzőre, ill. a dallam $\frac{3}{4}$ -es változata (a herrnhuti Garve egy szövegével) megtalálható a magyarországi metodisták *Dicséretek* című új (2004) énekeskönyvében. Ebből a vélhetően eredetibb ritmusalakból állt elő —ki tudja, milyen forrásból— a baptista könyv éneke (BGy510), egy vélhetően új, gyermekbemutatói, kissé gügyögősre fogott szöveggel. (Pl. „Jézus nőtt testben, lélekben”, idáig derék: Lukács ev. 2,40, csak ne folytatódna: „Áldott, jó kisgyermekként”...) — Gyermekéneként került vissza a régi énekeskönyvből (HH390) a gyermekénekönyvbe (ÚH652), s azon át most már a gyülekezetibe is (BGy226) a XX. század eleje óta énekelt és kedvelt, bár nem túl fajsúlyos ének Isten szeretetéről. Más magyarországi szabadegyházi felekezetek is folyamatosan éneklék. A thüringiainak (1840) tartott dallam szövegét nem R. August, hanem August Dietrich Rische (1819–1906) szerezte. (A tévedés oka nyilvánvalóan az a református és evangélikus énekeskönyvekben, és őket követve kisebb protestáns felekezeteknél máig élő „bájos” szokás, hogy megmagyarosítják a szerzőneveket, így örvendhetünk honfitársunkként Gerhard Pálnak és Bach János Sebestyénnek — az utóbbinak még jogosabban, hiszen ősapja Felső-Magyarországról származott el.) Ha már a dallam olyan könnyed, amelyen, legalább a mély értelmű kezdőszavakat hagyták volna meg. „Isten szeretet” — kezdődött a gyermekénekönyv átdolgozó dühe előtt az ének, szó szerint idézve 1Jn 4,16-ot (ezek XVI. Benedek pápa első enciklikájának címadó kezdőszavai is). Igaz az is, hogy „Szeret az Isten”, de a csupán prozodizáló szándékú változtatás (hiszen az eredeti szöveg is: „Gott ist die Liebe”) megfosztja a szöveget bibliai, misztikus teológiai mélységétől. Rische orthodox lutheránus lelkész volt, de közel állt kora „ébredési” mozgalmaihoz. Számos istentiszteleti kívüli, elsősorban az ifjúságnak szánt éneket szerzett, közülük máig megmaradt szabadegyházi énekeskönyvekben a fentebbi. Lám, az út régtől ismerős: könnyed gyermek- és ifjúsági ének-dallam, sokismétléses, de nem annyira poétikus, mint inkább sulykolós szöveg, s amikor az ifjúságnak már nem elég divatos, buzgó ajkára veszi a felnőtt gyülekezet. Kétségbeejtő, hogy az egyház sem tanul történelme hibáiból. Őszintén sajnálom, hogy gyermekkorom kedvenc éneke nem veszett ki. Csak ezt tudom mondani egy má-

sik, hasonló utat bejárt, „baptistának” számító, végestelen végig daktilikus ütemekből álló karácsonyi énekről is („Ha reád gondolkodok, ó, Betlehem”), mely a XIX. század végi, A hit hangjai előtti baptista énekeskönyv, a nagyrészt elég híg készletet meghonosító *Sion énekei*¹² révén került a baptista énekhagyományba (HH439=UH594, de a gyermekbibliaköri függelékben=BGy80). Szerzője ismeretlen. — Ez a daktilizálás sokáig tartja magát e gyülekezetiénekhagyománytól függetlenül is: egy talán a XIX–XX. század fordulója körüli időből való dallam (François Clément) Théodore Dubois-tól, aki több nagy párizsi templom orgonistája és az orgonisták által ma is néhány rongyosra játszott, hatásos (vagy hatásvadász) darabja miatt kedvelt zeneszerző számos egyházzenei művet is írt. Nem ismerem a szerzőt annyira, hogy tudnám, milyen alkalomra készült vagy mely művéből vétetett az a dallama, melyet (talán kegyeleti okokból) egy egyverses mai baptista szöveggel vettek be. Így, egy verssel legalább hamar vége van a dalnak. Csak meg ne ismételjék! (BGy152)

A jelen, V. rész elején már kemény szavakkal bíráltam a „kis kezek, nagy mesterek” gyakorlatot. Angol énekeskönyvben „Weber” nevet visel az a C. M. von Weber-dallam, amelyet a hozzá társított Charles Wesley-szöveggel (fordításomban) először az ifjúsági kóruskönyv közölt (ÉÚ53). Bár a dallam késő klasszikus módon világias, nem kifejezetten zavaró. Egy Mendelssohn-kórusműből applikált —egyébként nagyon angolosnak ható— dallamot („Mendelssohn”) a hozzá társított karácsonyi Charles Wesley-verssel (*Hark! the herald angels sing*) talán minden angol-amerikai énekeskönyvben megtalálunk. Egy újabb magyar baptista szöveggel karácsonyi ének lesz (BGy70). Magyar baptista applikációnak tűnik egy Schumann-dallam (ÉÚ61=BGy480). Nem tudom, máshol éneklék-e azt a Gounodnak tulajdonított dallamot, melyet egy mai saját (BGy180) és egy angolból fordított (?) szöveggel (BGy288) adnak.

Nincs szó viszont, ami elég jól és egyházas folyóiratba mégis illően kifejezné elemi fölháborodásomat a Beethoven-féle Örömóda dallamának „szentes” szöveggel való közlése miatt. Tiltott, az oltártól idegen dallam. Zenei ízlés dolga, hogy tetszik-e vagy sem az óvatos másodlépésekben lépegető vagy egy helyben totyogó melódia. (Semmivel nem jobb, mint *Az Isten szívéén megpihenve* „leszól” herrnhuti pietista dallama. Sőt!) Nem ez az egyetlen jellegtelen Beethoven-dallam, amely éppen jellegtelensége miatt lehetett egy óriási fejlesztő technika alapanyaga, és nagyra dagasztva (vagy ha tetszik: növesztve), hatalmas zenekari-énekari apparátussal együtt valóban nagy hatású. Az is rendben van, hogy mintegy az Európai Unió himnuszává vált. Miért is lenne „istenes” himnusz a politikai formációnak, amely nem keresztény és tagadja keresztény gyökereit? Ha amaz nem lehet, akkor legyen mégiscsak nagy zeneszerző által írt, szimbolikussá vált, akár tömegek által is énekelhető dal a népek testvérüléséről (nem szurkolunk a kudarcának, de Isten nélkül úgysem valósul-

¹² Az 1896-os énekeskönyvről ld. Bányai Jenőnek a baptista éneklés történetének megismeréséhez is jó kiindulópontot jelentő könyvében (*A magyarországi baptista egyházzene története*. Budapest 1996) az 52–61. lapokat.

hat meg, bár szép lenne, ha megvalósulna — másképpen). A „milliók átkarolása” nemes, filantróp dolog, hozzánk tartozik, európai mivoltunkhoz tartozik, miénk is, mert fölülírja, magába foglalja a kereszténység. Kellő odafigyeléssel és válogatással lelkiismeret-furdalás nélkül hallgathatjuk s énekelhetjük a kereszténységen kívüli, ám nemes emberi törekvésekből eredő dallamokat, szövegeket, de ha kifejezetten jelzői más ideológiának, akkor templomban semmi helyük. Az Örömóda ilyen szöveg, és dallama ilyen dallam. Milliók térítésére buzdító szövege (BGy488) nem hogy nem kereszteli meg az eredetit, hanem annál frivolabbá teszi. — Egy másik adaptált Beethoven-dallam (BGy557) nem ilyen káros, egyszerűen csak gyülekezeti énekelhetetlen. (Arról nem is szólva, hogy mennyire világiasak szökellései és hajladozásai.) — Bár sok évtizeddel később íródott, ráadásul amerikai, mégis ide kívánczok egy másik súlyos tévedés fölrovása. Elgar nevezetes dallama (a *Pomp and Circumstance*, öt zenekari induló, op. 39. közül az elsőnek a trió-része) *Land of Hope, Mother of the Free* hazafias szöveggel nem csak a csillagos zászlókat lengetők, hanem a nem-amerikaiak zsigereit is megindítja. Rendkívül hatásos zene. Csak nem istentiszteleten, és különösen nem egyházas zsargonnal súlyosan megterhelt, régebbi és jobb énekek gondolatörmelékeiből összeállított szöveggel (BGy21). Szégyen még itt a Kárpát-medence, nem Amerika!

Még érintőlegesen sem tartozhat —véleményem szerint— kánon egy komoly gyülekezeti énekeskönyvbe. Nem is volt régebben sohasem, jöllehet —legalábbis rendhagyó alkalmakkor, pl. evangelizáción—, előfordult a gyülekezet —úgymond— megénekeltetésére kánonénekléssel, éneklapokról, vagy fejből. (A gyermekkoromból ismerős karcos férfi-női-gyermek hangkeveréket nemrég egy törökországi szír kolostorban hallottam viszont, amikor egy lelkes, idősecske német keresztény turistacsoport énekelt éktelen hamisan kánonokat a bibliaáhitatukon.) Gebhardi kánonja —legalább latinul kezdődik— a „Magyar Kórus” mozgalom elnyúlhatatlan éneklapjairól került, immár hivatalos énekként, a baptista ajkakra (BGy91). Még két kánon (BGy93, 258) van az új könyvben — de akkor vagy több lett volna, vagy ezek sem! (Inkább ezek sem.)

c.) Angol–amerikai énekek (651–652)

A Dobszay László által a 651-es csoportba sorolt, kora XIX. századi, általában még „fegyelmezett” angol anyagból két rövidsoros ének a magyar baptista törzskészlethez tartozik. Meggyökerezettségüket mutatja, hogy bár egyre fogyó számban, de több szöveget hordoznak. A bathi anglikán orgonista, Benjamin Milgrove „Harts” nevű dallama ismereteim szerint 1769-ben íródott, tehát még bőségesen a XVIII. századba tartozik. (A szerző 1810-as halálzási éve megtévesztő volt.) A kifejezetten kedves dallam egyik nemzetközileg elterjedt szövege a német református Matthias Jorissen zoltárátalköltése (136. zoltár). Nyilván nem éri el genfi rokona perpetuum mobilejének kecsességét, de vállalható, és jó szívvel vállalandó is (HH29=ÚH7=BGy8). További előfordulásai: HH43, 129,

167, HH168=ÚH280=BGy409, G. Knak ébredési hajlamú evangélikus lelkész kedvelt éneke a testvéri egységről, HH230=ÚH135=BGy135 J. F. Bahnmaier tübingeni gyakorlatiteológia-professzor kevésbé ismert éneke, HH317=ÚH358, Charles Wesley szövege most kimaradt, HH343). — Szintén a nemes, bevett énekek közé tartozik a „Martyrdom” nevű (egyes énekeskönyvekben viszont „Avon”-ként jegyzett) dallam. A kiválóan szerkesztett „The New English Hymnal” szerint skót forrásból származhatik, s Hugh Wilson (1766–1824) skót matematika-szenetanár, egyházikórus-vezető révén került R. A. Smith 1825-ös *Sacred Harmony* című gyűjteményébe. Más énekeskönyvek és katalógusok neki tulajdonítják, mindenestre nevét ez az ének tartotta fenn. Az énekek a magyar baptistáknál legismertebb szövege Isaac Watts 121. zsoltára (HH28=ÚH361=BGy475). Nagyanym is igen kedvelte; Zinzendorf kegyes szövegével is méltán szívesen éneklük (HH176=ÚH214=BGy351). Régebben még általános tartalmú (HH197, 198) és (esti) istentiszteletet kezdő (HH332 csak szövege=ÚH321=BGy440) énekként is használták. Lehet, hogy a gyermekkor varázsa, de bevallom, szokott angol háromnegyedei és jókora ugrásai ellenére nem érzem, hogy „a kor könnyűzenei hangvételét” idézné (Dobszay) sem ez, sem a Samuel Webbe (1740–1816) angol római katolikus orgonistának és zeneszerzőnek tulajdonított (ÚH, BGY és angol-amerikai baptista könyvek s más források), erősen rokon stílusú dallam.¹³ Nem zavarja ez az esetleges „idézés” az angol hívőket sem: „Belmont” néven megtaláljuk a protestáns énekeskönyvekben is, és bizony, szívesen éneklük. A „The New English Hymnal” szerint egyszerűen W. Gardiner 1812-es *Sacred Melodies* című gyűjteményéből van; néhol az „Islington Psalmody” nekem rejtélyes forrást adják meg. A régi énekeskönyvben „Mozart W. A.” szerzőségével büszkélkedett a dallam... Így vagy úgy, a magyar baptista éneklésnek szerves része különösen Farkas Sándor református vallástanító lelkész, a XIX. század végi vasárnapi iskolai énekeskönyv, a *Gyermek-Lant* szerkesztője „Szent érzelem tölti keblemet” kezdetű szövegével (HH400=„... szívem” ÚH200=BGy309 és MÉ57 férfikarra). — A nehezen énekelhető, világias, mégis énekelte „Consolator” egy változatát —nem XIX. hanem XVIII. századi: az említett Webbe 1792-es dala— maníros, avított szövegekkel dalolták; eggyel maradt is (HH12, 149, 233=ÚH268=BGy399, HH320). Kinek kellhet még? — Az amerikai protestáns szerző, Th. Hastings (1784–1872) maradandó „Toplady” dallama a *Rock of Ages* szövegre (az 1901-es belmissziós Hozsannából HH120=ÚH143=BGy233, MÉ31) és L. W. Viner angol metodista orgonista (1790–1867) lelkesítő istentiszteletzáró éneke („Dismissal”, HH446=ÚH342=BGy459) a baptista éneklés nélkülözhetetlen része. Th. Clark (1775–1859) canterbury-i metodista, majd baptista karmester, a non-konformista énekszerzés meghatározó alakja a szerzője egy 1960-ban meggyökereztetett dallamnak (ÚH167; HH320 szövege=ÚH367=BGy482).

(Folytatjuk)

¹³ *Collection of Motetts* (1792) és *A Collection of Masses for Small Choirs* című gyűjteményeinek darabjait a XIX. század első felében Nagy-Britanniában széltében-hosszában énekeltek.